

Muutamia piirteitä puheesta.

(Alustus Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa 2. 1. -34.)

On jo aikaisemmin viitattu siihen eroon, minkä sveitsiläinen tutkija de la SAUSSURE ja hänen jälkiään seuraten monet muut kielimiehet tekevät puheen (*parole*) ja kielen (*langue*) välillä (ERIK AHLMAN, Kieli ja puhe, Virittäjä 1928). Puhe on yksilön vallassa, mutta kieli taas luonteeltaan normatiivisena ja sosiaalisena vallitsee häntä. Kielitieteen tehtävänä on lähinnä kielen tutkiminen, ei puheen.

Puuttumatta lähemmin kysymykseen, onko mainitun eron tekeminen periaatteellisesti oikeutettu, tulen seuraavassa käyttämään edellisiä nimityksiä, koska ne lyhyytensä ja suhteellisen täsmällisyytensä vuoksi tarjoavat montakin etua ja koska en ainakaan omalta kohdaltani näe mitään painavia syitä, jotka pakottaisivat luopumaan Saussure'in kannasta. Huo-

¹ Osakunnan pöytäkirjat.

² Ks. Niemen edellä mainittua kirjoitusta Oma Maa-teoksen III osassa.

³ O. I. COLLIANDER: Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. I. (Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia VIII) palstat 1057, 61, 134, 201 ja 525. — B. A. Paldanin kirjeenvaihto.

mautan vain vielä erikseen siitä, että puhuessani murteesta rinnastan tämän ja kielen.

Kun sanotaan, että kielitieteen tehtävänä on etupäässä kielen, ei puheen tutkiminen, niin joutuu pakostakin kysymään, minkä tieteen alaan sitten puhe kuuluu. Vai pidetäänkö sitä ehkä niin vähäpätöisenä, että se ei tutkimista ansaitsekaan? Ennakolta asiaa ajatellen ei olisi valmis vastaamaan myöntävästi tähän kysymykseen, sillä onhan ilmeisesti puhe vanhempaa kuin kieli. On ollut kuljettava pitkä taival, ennen kuin on päästy yksilön puhetta sitoviin normeihin. Koska siis puhetta on pidettävä lähtökohtana, tulee helposti ajatelleeksi, että kenties sitä tarkaten ja tutkien voi vielä nykyäänkin päästä selville, mitä tietä kehitys joissakin erikoistapauksissa on kulkenut. Jos täten voidaan osoittaa esimerkiksi, millä tavalla jotkin sanat ovat kiteytymässä tai jo kiteytyneet tiettyyn äänneasuun, silloin voidaan yleisen induktiivisen metodin mukaisesti olettaa, että joukko näihin verrattavia sanoja on saanut aikaisempina aikoina nykyisen olomuotonsa vastaavalla tavalla.

Teoreettisesti ei edelliseen voi a p r i o r i suhtautua kielteisesti, sillä on yhtä mahdollista, että sanan on pitkäkin aika kamppailtava muotoutuakseen, kuin että se syntyy »valmiina». Mutta toistaiseksi tätä on vaikea todistaa, koska muresanastotkin on yleensä kerätty leksikoneja apuna käytäen ja näin ollen on monesti otettu valmiina sekin, mitä itse asiassa vasta on lähdetty etsimään. Puutteellisuudet ovat kuitenkin vielä korjattavissa ja ne korjautuvatkin nykyisten menetelmien mukaan sanoja kerättäessä miltei itsestään. Silti ei liene aiheetonta kiinnittää sanastajien huomiota eräisiin seikkoihin aineiston talteenotossa.

Joutuessaan haastattelemaan jotakuta kertojaa havaitsee ennen pitkää, että hän toistaessaan esimerkiksi kysymyksen johdosta virkkeen muuntaa sitä silläkin tavoin, että yksi tai toinen foneemi muuttuu äänneasultaan. Mainittakoon tästä muutama esimerkki. Kertoja oli nähnyt vainajia unissaan, ruumiin istumassa tuolilla sen selkään nojaten: »Se ol' ninku *kejoⁱsissoa* siin tuoli peäl». Kuvatessaan vähän myöhemmin samaa asentoa hän sanoi: »Se istukii siit ninku *kenoⁱsissoa* tuolia vaste». Eräs toinen kertoja puhui saahkareestä ja sanoi siitä: »Perä viel korkia et sai olla oikei *nejoⁱsissoa*» (reessä istuessaan). Kun tein uuden reenperää koskevan kysymyksen, hän sanoi: »Perä ol' korkia et sai olla *nenoiⁱsissoa* sitä vaste». Näistä virkkeistä näkyy, että kun henkilö istuu selkä »kenossa», hänen voidaan sanoa olevan *kejosissaan*, *kenosissaan*, *nejosissaan* tai *nenosissaan*. Tulkoon vielä mainituksi, että kolmannelta henkilöltä olen merkinnyt muistiin virkkeen: »Rovasti ol' rie peräs *kenoⁱsissoa* ja se kutser ajo, kuskar', hevoⁱst». Ei muuten ole lainkaan harvinaista ainakaan Lemillä, että puhuja edellä kuvailulla

tavalla käyttää saman sanan variantteja. Eikä se ole edes yksilöllistä muussa kuin siinä suhteessa, että joku henkilö käyttää yhtä sanaa ja muuntelee sitä, kuten näyttää, melko mielivaltaisesti, toiselta taas saattaa kuulla toisen. Asian valaisemiseksi saanen esittää vielä muutamia virkkeitä. Kertoja katseli ulos ikkunasta ja sanoi: »Lunta se voa *tuhruoa*, höyvehtii yht-pereä». Kun vanhan tavan mukaan kysyin »mitä?», niin puhuja vastasi: »Meä sano, lunta se voa *tupruoa*, höyvehtii yht-pereä». Toinen kertoja taas totesi eräästä leikkisästä ukosta: »Se ol' nii *kekkmaine* se ukko». Mutta vastatessaan kysymykseen hän »paransi» lausumansa asuun: »Se ol' nii *kokkmaine* se ukko». Kolmas henkilö sanoi puhuessaan talon »vaalinta-käärmeistä»: »Yks vetiikii nii julma *letsikka*, sella¹ne *lertikka* siihe» (tuvan alta pihalle).

Kuten näistäkin esimerkeistä käynee selville, erikoisesti viimeisestä, pyritään tällä tavalla foneemia hiukan vaihtaan saamaan kulloinkin kysymyksessä oleva asia kuulijalle tajuttavammaksi ja elävämmäksi. Mutta samaa keinoa käytetään palvelemaan puhtaasti tyyllisiäkin tarkoituksia. Muistamme esimerkiksi Kalevalan säkeet: »Saa'ahan kaloja kyllin: *Ihvenä, ahvenia, Tuimena, taimenia*» taikka: »Katselkise, kääntelkise, *Liiteleikse, laateleikse*» muita mainitsematta. On sangen mielenkiintoista havaita, että kansankielestä voidaan vielä tänä päivänä todeta sama tyylikeino. Niinpä eräs kertojani sanoi juurivakkaa tehdessään sillä haavaa käytettävissä olevista juurista: »Eivät ole sella¹sia *jytikäisiä* (kuin edellisellä kerralla), on suoria, *jytikäisiä, jötikäisiä*». Toinen taas kehaisi, miten hän nuorena oli ollut terve: »Minu ei huolint *ryhissä* ei *röhissä*». Kolmantena esimerkkinä mainittakoon: »Se (mies) sai *urissa* ja *ärissä* mite taho, se (hän vaimonsa) ei vastoa sant».

Nykyisestä kirjasuomestakin voi poimia virkkeitä, joissa on käytetty samaa tyylikeinoa. Saakoon tässä sijansa pari, koska nekin puolestaan todistavat, että kyseessä ei ole mikään erikoislemiläinen, vaan nähtävästi sangen laaja-alainen, ehkäpä yleissuomalainen piirre. Molemmat virkkeet ovat Helsingin Sanomain »Eeron» pakinoista. »Sosialidemokraattien suurpoliitikko Sventorzetski, — — —, on ryhtynyt vetämään kansakunnan huomiota puoleensa *nujuamalla* edistyspuolueen ja tämän Sanomain kintuissa. Emme ota asiaa puheeksi siksi, että emme miehelle sitä iloa soisi ja että hänen *nahuamisensa* kenenkään juoksua haittaisi.» (N:o 293, v. 1933.) »Sitä ihmetteli Lumivaarakin kovasti, että talomme siellä (Lontoossa) on vain *rättelöitynyt* ja *röttelöitynyt* sitämukaa kuin myynnin tielle on näyttänyt ilmestyvän eduskunnassa esteitä.» (N:o 325, v. 1933.)

Todettuamme tämän pääasiallisesti deskriptiivisiin sanoihin rajoittuvan horjuvaisuuden samassa lausumassa voimme tietysti odottaa, että vas-

taavaanlaista liikkuvaisuutta sanassa ilmenee vielä enemmän, kun puhuja kenties vasta kuukausien perästä joutuu turvautumaan siihen tai kun sen käyttäjät kuuluvat eri perhekuntiin. Lemin murteessa on eräs sana, tai pikemminkin sanahahmo, jonka aistihavainnollisia muotoja käytetään lähinnä *juopottelemista* ja *kiroilemista* merkitsevien verbien yhteydessä. Seuraavissa virkkeissä tulee esiin muutamia näistä toisoinnoista. Kolme ensimmäistä on pantu muistiin samalta kertojalta, mutta eri aikoihin, neljäs toiselta henkilöltä, viides kolmannelta.

Puhuja lausui arvostelunaan eräästä miehestä: »Muuta ku joi *perna's*, ja varastel». Toisesta, joka oli kehaissut metsärahoilla ostavansa niin ja niin paljon uutta, hän sanoi: »Kaik jäi ostamata, senku joi *pähnäis* myöteäse, ja rallattel». Kolmas virke kuuluu: »Kintul enne oliitkii nii julmia kiroilemoa ne naisetkii, ne *pärräsiit* melki joka sanoa(n)». Kaksi viimeistä virkettä ovat: »Kiroil *pärtjis* tullessoa» ja »Kiroil siit siim *pärny's* aikase».

Tässä on nyt mainittu viisi sanaa: *pernata*, *pärnytä*, *pähnätä*, *pärrätä* ja *pärrytä*, joita käytetään samassa funktiossa ja jotka äänneasultaan poikkeavat vain vähän toinen toisestaan. Ilmeisesti nämä kaikki kuuluvatkin yhteen, vaikka tätä ei äännehistorian avulla voidakaan todistaa. Syyt, joihin väitteeni perustan, olen jo edellä esittänyt. Koetan nyt vielä hiukan selvittää, miten asia mielestäni on ymmärrettävissä.

Kun on kysymys deskriptiivisistä sanoista kuten nyt, on syytä muistaa, että puhuja niitä käyttää tehdäkseen asian kuulijalle selvemmäksi ja havainnollisemmaksi. Jos sitten kysytään, mihin tämä deskriptiivisten sanojen elävöittämiskyky perustuu, voidaan viitata kahteenkin seikkaan. Ensiksikin tällaiset sanat ovat tavallisesti äännemetaforisia, toiseksi ne viehättävät uutuudellaan ja harvinaisuudellaan. Niinpä on, edelliseen esimerkkiin palatakseni, *pärrätä* sanassa samoin kuin muissakin mainituissa koko alkuosa äännemetaforinen ainakin niissä tapauksissa, jolloin ne liittyvät *k i r o i l l a* verbiin. Yhtä hyvällä syyllä ei tätä voi väittää, kun on kysymys niiden *j u o m i s t a* ja *j u o p o t t e l e m i s t a* merkitsevien verbien kanssa muodostamista konsosiaatioista. Mutta on hyvin ymmärrettävää, että puhuja käyttää samaa sanaa liittouman toisena jäsenenä, jos hän haluaa osoittaa suhtautuvansa samalla tavalla niin hyvin kiroilemiseen kuin juopottelemiseenkin.

Vaihtelut konsonantismissa ja vokalismissa taas nähdäkseni todistavat sen, mihin vast'ikään viittasin sanoessani, että deskriptiiviset sanat viehättävät uutuudellaan. Puhuja ei anna tajunnassaan olevan sanahahmon muotoutua kiinteään selväpiirteiseen äänneasuun, sillä hän vaistoa, että kulumisen laki ei ole ulottamatta vaikutustaan sanaankaan. Hänelle riittää »idea», jolle hän tarpeen vaatiessa voi antaa aistimin havaittavan asun.

Kun otamme huomioon, että deskriptiivisten sanojen lukumäärä on veraten suuri, niin meidän on a priori ajateltava mahdolliseksi, että kyseessä olevia sanahahmoja on kunkin murteenpuhujan tajunnassa useitakin. Koetan seuraavassa osoittaa, että näin todella on. Rajoitun tällä kertaa luettelemaan vain joukon toisintoja, sillä virkkeiden esittäminen veisi liian pitkälle.

Tuleen leimahtamista tarkoittavia sanoja olen Lemiltä voinut todeta ainakin viisi. Ne ovat: *läjähää, lejahtaa, lekahtaa, lemah-taa* ja *levahtaa*. Pallo maista kappaletta, erikoisesti sellaisia kasvinosia kuin marjaa ja pyöreätä siemenkotaa merkitseviä on muistiinpanoissani neljä. Ne kuuluvat: *pamppu, pomppu, pumppu* ja *pulppu*. Perunan marjat esimerkiksi ovat »potoati pumppuja». Kovaa lumitai vesisadetta sanotaan *myryksi, pyryksi* ja *pöryksi*: »Lumsoa¹ha sieltä tuluo, pöry pakka¹se peräst». Eräänlainen haastaminen on *patittamista* tai *potittamista*, äkillinen ja tavallisesti odottamaton veden varaan joutuminen järveen *porahtamista* tai *pu-rahtamista*.

Edellisissä tapauksissa on vaihteleva äänne tai äännekompleksi ollut sanan sisässä. Mutta samantapaista vaihtelua voimme todeta sekä alku- että loppuäänteissä. Niinpä esimerkiksi huumaren voidaan sanoa olevan suustaan *liehta, liehti* tai *liehto*. Lepissä ja koivuissa tietävät toiset olevan *urpia*, toiset taas *urpoja*. Tämä ilmiö on kyllä äännehistoriallisestikin jotenkuten perusteltavissa: voidaan viitata suhteellisen laaja-alaiseen loppuvokaalin katoon ja selittää, että vokaalia palautettaessa helposti päädytään eri tahoilla erilaisiin foneemeihin. Paljon suuremmat vaikeudet meitä kohtaavat, jos yritämme soveltaa tunnettuja äännesääntöjä tutkiessamme vaihtelua sanan alussa, sillä vain harvoissa tapauksissa (*öksyä, hiha* jne.) voidaan sanasta itsestään kirvoittaa esiin muutoksen syy. Esimerkkejä ei tarvitse mennä kaukaa etsimään, yhden pitäjän alueelta saadaan niitä riittävästi.

Veden silmänurkkaan kiertyessä voidaan sanoa, että vesi *kaljahtaa* tai *naljahtaa* silmään: »Ves¹ naljaht silmeä ku nii nauro¹ttoa». Kirnuaja voi työhönsä kylläytyään luovuttaa männän jollekulle toiselle ja kehoittaa häntä sillä vuorostaan jonkin kerran *pursauttamaan* tai *hursauttamaan*. Vatsallaan maateessaan ihminen on *räkällään* tai *jäkällään*: »Käy läkälleis, jos olt lemiläine» (sp.).

Deskriptiivisissä sanoissa selittyy sananalkuinen äännevaihtelu nähdäkseni samalla tavalla kuin sanansisäinenkin. Mutta kun ei kumpikaan vaihtelu rajoitu yksistään tällaisiin sanoihin, vaan ulottuu tavallisiin »nor-

maalisiinkin», niin on etsittävä uusiakin selitysperspectiveita. Sitä ennen esitettykään kuitenkin poimielma vaihtelunalaisia sanoja.

Keskenkasvuista poikaa sanotaan *hölkkipojaksi* tai *kölkkipojaksi*. Rakennusta salvettaessa muita pitemmäksi jätetty hirrenpää on *nolva* taikka *tolva*. Kylmiä keväisiä tuulia nimitetään Lemillä *keväthoahmuiksi*, Savitaipaleella *-koahmuiksi*. Varsin yleinen on *k~t* vaihtelu. Lemiltä tunnetaan metsäpolun nimenä *huikka* ja *huittu*, Säkkijärveltä *huikka*. *Geotrupes stercorarius* sen lemiläisiä nimiä ovat mm. *sitsontiaine* ja *siksontiaine*. Seuraavat esimerkit ovat niin ikään Lemiltä: *reknata* ~ *retnata* 'laskea' (= ruots. *räkna*), *parkki-* ~ *parttilahna* 'laiha lahna', *kynkäpeä* ~ *tynkäpeä* 'olkanivelen kohta' (hevosella), *laiska'ne* ~ *laista'ne* 'reiden hiertymä' (lampalla), *uhvakka* ~ *uhvatta* 'patahanko', *laski(n)* ~ *lasti(n)* 'laskuavanto'.

Ei ole helppo varmasti sanoa, mistä tällainen vaihtelu johtuu. Mahdollisesti on syy ainakin osaksi siinä, että esimerkiksi luetelluista sanoista monet ovat melko harvinaisia, niiden käyttöalue rajoittuu useinkin vain perhepiiriin. Kun siis käytännöllisesti katsoen ei ole mahdollisuutta alituisen kontrollointiin, saavat yksilölliset eroavaisuudet helposti pysyvänkin jalansijan. Niiden synty taas lienee etsittävässä vääristä kuulohavainnoista ja muistin peittämisen aiheuttamasta virheellisestä reprodusoinnista (KETTUNEN, Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä, Virittäjä 1928).

Kun nyt niin hyvin deskriptiivisissä kuin »normaalissakin» sanoissa on todettavissa melkoista horjuvaisuutta jo yhdenkin henkilön puheessa sekä yhdessä ja samassa, vieläpä sangen ahdasalaisessa murteessa, niin on täysi aihe olettaa, että eroavaisuuksien luku kasvaa, jos tietyn kieliyhteyden sisään sulkeva alue laajenee. Asian valaisemiseksi mainitsen jonkin esimerkin.

Lemillä sanotaan *äkillistä kaatumista* tai *putoamista* sekä myöskin jonkin olennon *yht'äkkistä odottamatonta ilmaantumista* *ketsahtamiseksi* tai *kötsähtämiseksi*. Niinpä eräs kertoja tiesi sen ainakin biologien korviin oudolta kaikuvan asian, että päästäinen ei pääse tien yli. Hän itse oli nähnyt, miten mainittu eläin oli juossut tielle, mutta »yhö kerku se *ketsaht* selällie, se ol' henki pois». Toisesta kertojasta se taas oli ihmettä, miten jänis kerran »tul' että *kötsäht* porstupoa». Pakinoidessaan yleisradiossa »samojedihumalasta» kuvasi lehtori Ernst Lampén, miten samojedi päänsä täyteen juotuaan ja majasta ulos hoippuroituaan »*kutsahti*» hankeen. Samuli Paulaharju kertoo kirjassaan »Kainuun mailta» (s. 130): »Sonnit ja vahvemmat eläimet nuoritettiin

jaloista, sitten iskettiin kirvespohjalla niskaan, jotta *köntsähtivät*¹ kyljel-
leen». Samasta kirjasta (s. 131) näemme, että p ä ä n t a u d i s s a hevosen
kurkkuun muodostuvan a j o k s e n nimi on Kainuussa *horkka*, Lemillä se
on *porkka*. Sanastajan 16. numerosta tapaamme toisintoryhmän, johon kuu-
luvut sanat ovat äänteellisesti mielestäni yhtä vähän »puhuvia» kuin edellä
mainitut horkka ja porkka. Tarkoitin sanoja *tarjat*, *tärjät*, *sarjat* ja *parjat*.
Niiden merkityksinä on mainittu liisteristikko, liisteet.

Todettuamme sen horjuvaisuuden sanan äänneasussa, joka tavataan
absoluuttisissa nomineissakin, mutta jonka vaikutuspiiriin sittenkin näyt-
tävät pääasiallisesti kuuluvan deskriptiiviset verbit, voimme ottaa puheeksi
muutamia erikoistapauksia. Näissäkin on nähdäkseni kysymys samanlai-
sesta sanahahmosta l. sanan »ideasta», kuin mikä mielestäni kätkeytyi
pärräämisen, *pärtyämisen*, *pärnyämisen* ja *pernaamisen* taakse, mutta nyt
puheeksi tulevissa tapauksissa alkavat hahmon ääriiviivat piirtyä selvem-
pinä ja havainnollisempina.

HERMANN PAUL viittaa kirjassaan »Prinzipien der Sprachgeschichte»,
erikoisesti »Urschöpfung» nimisessä luvussa, useaankin kertaan siihen, että
on olemassa tietty sisäinen yhteys äänten tai äännekompleksin ja merki-
tyksen välillä. Monessa tapauksessa näyttää näin olevankin. Mainitsen
yhden, sillä uskon, että se aktuaalisuutensa vuoksi voi viehättää lukijoi-
takin.

Lemillä äänneyhtymä tur sanan alussa osoittaa, että on kysymys
jostakin piikkisestä ja sakeasta, pörröisestä tai
karvaisesta, ryysyisestä ja huonon näköisestä,
vieläpä häijystä ja vihaisestakin. Esimerkit puhuvat par-
haiten itse puolestaan. Risuastuvan laudasta: »Niihä se ol' nii sokia
tura piist». Pienelle tytölle: »Niihä seä olet nyt ku Tiittilä *tura*, peä pöy-
rylleä». Huosiamen antaja: »Meä tein siule *turan*». Syliin kiivenneelle
lapselle: »Mikä *tura* tähä nyt tul'?» Eräästä miehestä: »Se ol' sella¹ne
turapeä etteihä se miteä pelänt». Pienelle tytölle: »Mites se Helmi nyt nii
turiant kattuo? Jo vähä rupe's nauramoa. Ku katto minua nii *turian*
näkö¹sest». Eräästä hyönteisestä: »Semmo¹ne karva¹ne, ja pal'jo jalkoja,
ku mikä *turikka*». Tuulenpesästä: »Kasvanunnoa nii sakioa pieniä oksia ja
se o sella¹ne *turilas* ni et». Eräästä miehestä: »Se ol' sella¹ne *ukoturjus* ja
vähä ventomieline, sitä haukkuit ain Juka¹se *turaks*». Tahtoessaan kuvata
erään miehen ulkomuotoa kertoja sanoi: »Tällä¹ne matala ja *turikan* näkö¹ne
ku minäi». Verbi *turautua* ja sen rinnalla esiintyvä *tyräytyä* tarkoittavat

¹ Allekirjoittaneen kursivoima.

ehkä yleisimmin pysähtymistä luonnollisessa kasvussa sekä tästä johtuvaa kuihtumista: »Mitä ne viljat siel (maassa) näi pakka'sel tekyöt, cihä ne muuta ku *turautuut*». Jos lepissä on keväällä pyöreitä urpia, niin se on huono merkki: »Ne *tyräytyyt* sillo touvot».

Kaikissa näissä sanoissa, *tura*, *turautua*, *turia* (< turea?), *turikka*, *turilas* ja *turjus*, jotka äänneasultaan ja merkitykseltään liittyvät läheisesti toisiinsa, voidaan mielestäni katsoa olevan yhteisen »vartalon» t u r. Tähän äännekompleksiin huipentuu se mielikuvasikermä, jonka vastikään mainitsin puhuessani t u r-alkuisten sanojen merkityksistä. Sillä äänneaineksella, mikä vartaloa seuraa, ei nähdäkseni ole kuin sekundäärinen tehtävä. Minkään funktion kannattajia eivät eri suffiksit ainakaan tätä nykyä enää ole. Sehän selviää parhaiten siitä, että m a t a l a a, r y y s y i s t ä ja p a r t a i s t a u k k o a voidaan sanoa puhujaa myöten *turaksi*, *turikaksi* ja *turjukseksi*, kenties *turilaaksikin*, vaikka tätä en ole toistaiseksi voinut todeta. Samoin siitä, että henkilö, joka h u o s i a m e s t a puhuessaan käyttää nimitystä *tura*, sanoo tätä esinettä suuresti muistuttavaa t u u l e n p e s ä ä *turilaaksi*. Näin ollen voitaneen väittää, että kukin puheena olevan sanaryhmän edustaja sisältää ainesosinaan tunnetun, s. o. äännekompleksin t u r (tai tämän etuvokaalisen vastineen), ja tuntemattoman, s. o. äänneasultaan vaihtelevan ja funktioltaan toisarvoisen suffiksin. Tässä tapauksessa on siis sanahahmo ääriviivoiltaan osaksi tarkka, osaksi epätarkka. Niin voidaan sanoa olevan myös seuraavissa. Näissä vain on tarkkuusaste vielä suurempi.

Kaikille kielimiehille tuttu ja monen mieltä askarruttanut ilmiö on, että niin hyvin suomessa kuin lähisukukielissäkin tavataan eräistä sanoista etu- ja takavokaalisia rinnakkaismuotoja. Vähemmän tuttu lienee se seikka, että yhden ja saman puhujan voi samassa yhteydessä todeta käyttävän tiettyä sanaa ensin takavokaalisena, sitten etuvokaalisena. Niinpä kielenoppaani kerran lausui eräästä henkilöstä: »Hoastoa ku Ylätuva Toavetti *jurroa*» — — »Hoasto *gyrrä's* nii harvoa». Linnunloukusta puheen ollen hän l u k k o l i i s t o s t a sanoi: »Näitä pitkä *lappu*». Kun hetkistä myöhemmin kysäisin, eikö loukku päässyt milloinkaan »itsestään» vireestä, niin kertojakin muisti nähneensä lauenneen loukun, jossa ei kannen alla ollut lintua eikä muutakaan elukkaa: »Risu vai mikä lie tavant siihe *läppyy*». Toinen kertoja taas sanoi hevosella ajamisesta puhuessaan: »*Lörppyyjuoksuha* se o matkamiehe juoksua» — — »Ku se (hevonon) hiljoa juoksuo *lorppuuttoa* omal pasilloa, se jouvuttoa matkoa, eikä kuumenna hevo'sta». Usein myös siinä tapauksessa, että tekee jonkin kysymyksen sanotusta varmistuakseen, saa havaita, miten yksi tai toinen sana muuttuu vokalismitaan edellisessä virkkeessä olleelle vastakkaiseksi. Puhuja sanoi: »Ih-

mist *houhkiit*, mite se o valetta». Kysymyksen johdosta muuttui virke seuraavaksi: »Ihmist *höyhkiit*, et se ei o totta».

Tässäkin tapauksessa merkitsee alueen laajennus ja kieliyhteisön suureneminen tapausten lukumäärän lisääntymistä. Lemin murteesta mainittakoon vielä seuraavat: Syvässä l u m e s s a k a h l a a m i s t a sanovat toiset *pohlaamiseksi*, toiset *pöhläämiseksi*. H o r j u v a k ä y n t i on *hontturoittelemista* tai *hönttyröittelemistä*: »Hontturoitteluo ku syntyvä (= vastasyntynyt) vasikka». Laadultaan e p ä m ä ä r ä i s e t r u o a t ovat *sopotoksia* taikka *söpötöksiä*. Näreenhaviista seipäiden varaan tehtyä »mätästä», jonka alle merrat särjenkudun ajaksi asetetaan, siis t u r o a, voi kuulla toisten nimittävän *rehvaksi*, toisten *rehväksi*. Esimerkkejä muista murteista ja sukukielistä on tässä yhteydessä turha ruveta mainitsemaan, ne ovat kaikille siksi tuttuja. Sen sijaan kannattaa huomauttaa siitä, että Lemin murre ei näytä olevan ainoa, mistä on todettavissa etu- ja takavokaalisten rinnakkaismuotojen käyttöä samassa puheyhteysessä. V:n 1909 Virittäjässä julkaistusta pienestä jämsäläisestä sanastosta osui silmiini virke: »Kanat ne toas *reäkötteä*¹ ja *roakottoa*¹ ja toruu».

Lyhyt silmäys lueteltuihin sanoihin riittää osoittamaan, että ne paria poikkeusta lukuun ottamatta ovat deskriptiivisiä tai onomatopoeettisia. Näissä yleisesti ilmenevän horjuvaisuuden olemme jo aikaisemmin todenneet. Niin ikään olemme koettaneet perustella, miten mainittu äänneasun epävakaisuus on ymmärrettävissä. Tällöin annettu selitys soveltuu luullakseni tähänkin erikoistapaukseen. Kyseessä olisi siis, milloin paralleelit tavataan samasta yhteydestä, pyrkimys puheen elävöittämiseen ja sanonnan tehostamiseen.

Sanahahmon voidaan tällä kertaa katsoa piirtyvän verraten tarkkaviivaisena. Muutokset äänneasussa rajoittuvat etu- ja takavokaalisten muotojen vaihteluun. Seuraavassa puheeksi tulevassa tapauksessa on vaihtelu suhteellisesti yhtä ahdasalainen.

Metateesin nimellä kulkeva äänteenmuutos on ollut melko yleinen suomen kielen eri kehityskausilla aina näihin aikoihin asti. Sellaiset rinnakkaismuodot kuin murteittain tavattavat *pere(h)* ja *perhe*, *vene(h)* ja *venhe* ovat kaikille tuttuja. Sen sijaan ei liene kielitieteellisessä kirjallisuudessamme mainintoja siitä, että samasta murteesta, samalta puhujalta, vieläpä yhdestä ja samasta puhekatkelmastakin voidaan todeta tietty sana kahdessa eri äänneasussa, joista toista on katsottava metateesin tietä syntyneeksi.

Asian havainnollistamiseksi mainitsen muutamia esimerkkejä. Niitä

¹ Allekirjoittaneen kursivoima.

ei kylläkään ole kuin kolme, mutta koska ne ovat jokainen eri puhujalta, voitaneen niille antaa jonkinlainen todistusarvo. Esimerkeistä on kaksi ensimmäistä Lemiltä, kolmas Luumäeltä.

Puhuja kertoi: »Oti hyvi terva¹sta suutennauloa», löin sen, »et pihka *hiko's* oikei». Tämä suute kyllä kesti, »senku pihka *hiko's* sielt». Toinen kertoja haastoi näkemästään kummituksesta, jostakin sotaherrasta, joka »tempais sapeli ja *väläytt* ilmas». Sitten heti perään: »Ku siel ilmas *läväyt* kirkasta sapelia — —». Luumäkeläinen taas jutteli kruunusta, joka entiseen aikaan oli morsiamella. Hän kuvasi, miten peilinkappaleilla koristettu kruunu »*välähtel*» morsiamen päässä. »Senkuse *lävähtel*, kyl se ol komia morsia.»

Lisäesimerkkejä on helppo saada, jos tarkasteltavaksi otetaan laajempi kokonaisuus, Lemin murre. Niinpä sanasta, joka kirjakielessä on normalisoitunut asuun *sirpale*, voidaan tämän lisäksi tavata muodot *silpare* ja *lispare*. Nähtävästi on kysymys tavallaan yhdestä sanasta, ainakin samasta sanahahmosta, sillä kaikkien mainittujen foneemien merkitys on sama. Niinpä eräs puhuja sanoi kivistä hakattaessa irtaantuvia siruja kerran sirpaleiksi, kerran lispareiksi. Toinen kertoja taas totesi, että kun tuuralla sytee avantoa, niin »silpareita sinkuu silmiikii». Pehmeiden *h e r n e i d e n*, *p a p u j e n*, *p u o l o j e n* tms. *s y ö n t i ä* voidaan sanoa *rapustelemiseksi* ja *rapsuttelemiseksi*: »Huolit seä puoloja rapustellakseis?». *E p ä r ö i m i n e n* on *aiveroimista* tai *eivaroimista*.

Etsittäessä selitystä tälle nyt puheena olleelle kielelliselle ilmiölle päädytään helposti siihen, mitä aikaisemmin jo on sanottu. Eikä ihmekään, sillä onhan kysymys tälläkin kerralla yksityistapauksesta, kuten oli vastikään etu- ja takavokaalisista rinnakkaismuodoista puhuttaessa. Ryhtymättä enää selitystä toistamaan tyydyn vain viittaamaan sanahahmoon, joka jo on lopullisesti muotoutumassa, mutta horjuu vielä kahden alternatiivin välillä.

Saatuamme referoiduiksi eri tapaukset voimme niihin nojautuen perustella alussa esitettyä väitettä, että myöskin elävä puhe eikä vain kieli ansaitsee tutkimista. Tällöin on kiinnitettävä huomio sekä tyylillisiin että äänteellisiin seikkoihin.

Esitelmässään »Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä» prof. Kettunen viittaa siihen mahdollisuuteen, että kansanrunoudessa niin tavallinen »runollinen sanaleikki» olisi jättänyt jälkiä puhekieleenkin. Vaikka näin joissakin tapauksissa olisikin, on tämä vaikutus katsottava sekä laatusa että nähtävästi myös tapaustensa lukumäärän puolesta sekundääriksi, sillä onhan tässä kyseessä vain jonkinlainen heijastusilmiö. Huomaisimmehan näet puhuessamme »jytikäisistä ja jötikäisistä» (juurista), että

kansanrunouden suosima »sanoilla leikittely» on itse puolestaan puhekielestä peräisin. Näin ollen olisi kysymys mielestäni asetettava hiukan toisella tavalla, sille olisi saatava laajempi tausta. Yritän sitä seuraavassa.

Jos lähdemme siitä, että deskriptiivinen sana on äänneasultaan horjuva, kuten edellä on osoitettu, sekä siitä, että murteessa tavattavat äänneellisesti toisiaan muistuttavat ja samassa funktiossa käytettävät foneemit (*pärrätä* jne.) ovat tietyn sanahahmon (x) ilmentymiä (x_a, x_b, x_c), kuten edellisen perusteella on täysi aihe olettaa, voimme ymmärrettävästi selvittää sanan normalisoitumisen, sen tulemisen kielen elementiksi.

Syystä tai toisesta tapahtuu sanahahmon muotoutuminen, jokin sen aistimin havaittavista ilmentymistä syrjäyttää muut. Ajatelkaamme esimerkiksi sanaa *upukka*. Kirjakielessä sen merkitys on täysin määrätty, se on kasvi, jonka tieteellinen lajinimi on *N u p h a r*. Lönnrotin sanakirjasta näemme, että samaisella kasvilla tai ehkä oikeammin sen sekä lumpeen (*Nymphaea*) kukkaosalla on muitakin nimiä, mm. *lupukka*, *nupukka*, *pulpukka* ja *ulpukka*. Sanotaan esimerkiksi (sub lumpe) lumpeen *pulpukka* 'näckrosblomma'. Varianttien lukuisuus samoin kuin niiden äänneasukin panee jo epäilemään, että sanat ovat deskriptiivisiä. Vielä enemmän siihen oikeuttaa se, että jos näyttää vaikkapa upukan siemenkotaa jollekulle kansanhemiselle saadakseen sen nimen selville, niin saa kuulla käytettävän foneemia, jolle on vaikea löytää homonyymiä. Samantapaisia nimityksiä voi kyllä todeta. Niinpä esimerkiksi Lemiltä olisi rekisteröitävissä ainakin *pamppu*, *pumppu* ja *pulppu*. Suuri vaihtelevaisuus nimistössä johtuu nähtävästi siitä, että sellaiselle käsitteelle kuin upukka (*Nuphar*) ei tarvittu mitään omaa termiään, vielä vähemmän sen siemenkodalle. Vasta silloin, kun Lönnrot loi kasvitieteellisen sanastonsa, oli *Nuphar*-lajinkin edustajan saatava nimensä. Lieneekö sitten ollut puhdas sattuma vai mikä, että siksi tuli upukka eikä esimerkiksi ulpukka?

Nyt puheena olleessa tapauksessa voidaan katsoa, että rationalisoituminen oli syynä sanahahmon muotoutumiseen. Näin on ollut asia varmasti monessa muussakin. Yksityiskohtainen tutkimus voinee tulevaisuudessa osoittaa, että usea tieteelliseenkin kielenkäyttöön vakiintunut termi on alkuaan ollut vain luonteeltaan deskriptiivinen ilmentymä jostakin sanahahmosta, yksi monista (*hilse*, *rusto*, *sähkö* ym.).

On täysi aihe olettaa, että myöskin kansankielessä on vastaavalla tavalla muodostunut kiinteitä sanoja. Näiden osoittaminen ei kuitenkaan ole eikä tulekaan olemaan helppoa, sillä useissa tapauksissa ovat kaikki jäljet jo peittyneet aikojen hämärään. (Toisin on asia tutkittaessa kansankielestä peräisin olevia kulttuurisanoja, sellaisia kuin vast'ikään esitetty upukka, koska uudemmat näistä vasta nyt alkavat reaktivoida.) Oletta-

muksen tueksi esitettäköön seuraavassa kuitenkin eräs arvelu ja sen perustelut.

Eräissä murteissa sekä kirjakielessä esiintyvän *pyry* sanan voi lähinnä katsoa merkitsevän *s a k e a a l u m i s a d e t t a*. Sanaa voi näissä pitää sekä äänneasultaan että merkitykseltään kutakuinkin vakiintuneena. Toisin on esimerkiksi Lemillä. Sieltä voimme todeta ainakin muodot *myry*, *pyry* ja *pöry*. Näiden kaikkien merkitys tuntuu olevan *k o v a t u u l i , a n k a r a l u m i - t a i v e s i s a d e*. Sanaa voi hyvällä syyllä pitää ainakin jossain määrin deskriptiivisenä, sillä samakin kertoja voi toisinaan puhua *pyrystä*, toisinaan taas *pörystä*. Vakiintumistendenssi on kuitenkin nähdäkseni jo havaittavissa, jos kohta ei olekaan helppo sanoa, kumpainen foneemi, *myry* vai *pyry*, osoittaa yleistymisen oireita. Voimme siis väittää, että sanahahmo on erällä tahoilla muotoutunut, yksi varianteista on syrjäyttänyt toiset, kun se taas Lemillä on vasta muotoutumassa.

Kysyttäneen, eikö ole yhtä mahdollista, että aikaisemmin on kielestämme ollut vain *pyry* ja että lemiläiset *myry* ja *pöry* ovat tästä differentioituneet.

Koska *pyry* lienee verraten nuori sana, vasta kieleemme erikoiskehityksen aikana syntynyt, niin on vaikea olettaa sellaista kielimuotoa, missä olisi tavattu vain foneemi *pyry* ja mistä se sitten olisi levinnyt eri murteihin joko samassa äänneasussa pysyen tai toiseen, resp. toisiin vaihtuen. Näin ollen on todennäköisempää, että esimerkiksi Lemien murre edustaa varhaisempaa kantaa kuin vaikkapa kirjakieli. Varmasti voinee asian ratkaista kuitenkin vasta sitten, kun on käytettävissä murren sanasto, joista voi nähdä vallitsevan suunnan. Täyttä todistusvoimaa ei näilläkään tietysti ole muuta kuin siinä tapauksessa, että *pyry* jne. on saatu vapaasta puheesta ja että ei ole eliminoitu mitään näitä äänneasultaan ja merkitykseltään muistuttavaa sanaa muka tilapäisenä ja murteeseen kuulumattomana.

Sillä loppujen lopuksi on hyvin vaikeata sanoa, mikä puheessakaan on puhtaasti yksilöllistä. Voihan sellaisellakin kielellisellä päirteellä, joka enää nykypäivinä on ani harvalta todettavissa, olla miespolvia vanhat traditionsa. Ajatelkaamme vain etu- ja takavokaalisten rinnakkaismuotojen käyttöä. Kuka voi väittää, että tämä esitystä elävöittävä tyylikeino on sen henkilön keksimä, jolta esimerkkipirke on muistiin pantu? Eikö jo sekin seikka, että samaa tyylikeinoa käyttävät muutkin murretta puhuvat, todista sen olevan menneiltä ajoilta peräisin? Jos ei tämä riitä, niin voidaan viitata sellaisiin laaja-alaisiin paralleleleihin kuin *hopero* ~ *höperö*, *jankuttaa* ~ *jänkyttää*, *ruma* ~ *rymä*, *tuhma* ~ *tyhmä*, (suom. ja vir.) *sasu* ~ *säsy*, (suom.) *kanto* ~ (vir.) *känd*. Näitäkin lienee tyyllillisistä

syistä käytetty aluksi rinnakkain. Kehityksen kulku on sitten ollut omiaan syrjäyttämään muodoista jommankumman joko kokonaan tai ainakin osaksi. Tai sitten ovat molemmat foneemit jääneet elämään, mutta erilaistuneet merkitykseltään. Se seikka, että paralleelista etu- ja takavokaalisuutta tavataan muistakin itämerensuomalaisista kielistä kuin suomesta ja virosta, voisi viitata, ei enempään eikä vähempään kuin kyseessä olevan tyylikeinon kantasuomalaisuuteen. Asiaa ei mitenkään muuta se, että rinnakkaisuutensa esiintyy etupäässä deskriptiivisistä sanoista. Tämä seikka voi enintään panna epäilemään, että vaihtelu onkin alkuaan rajoittunut vain näihin. Kenties on niinkin normaaliseltsä kaikuvä sana kuin *kanto* ollut aikaisemmin deskriptiivinen. Onhan kannon läheinen sukulainen *kanttura* (= juurineen nostettu kanto) käsittääkseni nyt vieläkin. Myös sille voimme sivumennen sanoen todeta etuvokaalisen paralleelin, *känttyrän*.

Ja kuka tietää, että puheesta nyt vieläkin todettava metateesi (*väläyttää* ~ *läväyttää* jne.) ei sekään puolestaan ole ikivanha tyylikeino? Kielen rationalisoituessa, sanojen vakiintuessa äänneasultaan ja merkitykseltään, se on tietenkin käynyt päivä päivältä harvinaisemmaksi. Tässä kehitysvaiheessa on jonkin varianteista ollut väistyttävä, koska päinvastaisessa tapauksessa kieleen olisi tullut täydellisiä synonyymejä. Näin ollen on enää tätä nykyä vaikea päättää, miten kauas ajassa taaksepäin puheena ollut »tyyfillinen» metateesi ulottuu ja miten laajalle levinnyt se on alkuaan ollut. Vain siinä tapauksessa, että sanahahmon molemmat ilmentymät ovat merkitykseltään differentioituneet (*hiota* ~ *kihota*, *pyterä* ~ *typerä*), ne ovat kumpikin päässeet puheen elementeistä kielen elementeiksi.

Silmätessämme edellä esitettyyn voimme hyvällä syyllä kysyä: miten paljon kaikesta siitä, mikä nykyään on kielessä sosiaalista ja normatiivista, on alkuaan ollut yksilöllistä ja tilapäistä, muodoltaan ja merkitykseltään vakiintumatonta? Eikö ole hyvin luultavaa, että niistä tyylikeinoista, mitä ihmiset ovat puheessaan käyttäneet tehdäkseen sen ilmeikkääksi ja eloiseksi, näkyy jälkiä monen monissa sanoissa, jotka varmasti ovat sukulaisia, mutta joiden sukulaisuutta ei säännöllisen äännekehityksen avulla voida todistaa? Ja eivät kai nekään tapaukset, joissa tietyn sanan virheellinen reprodusointi on synnyttänyt uuden, ole menneet murteeseen ja kirjakieleen jälkiään jättämättä?

Vastaukset näihin kysymyksiin edellyttävät eksaktista aineistoa, millainen voidaan koota vain elävää monivivahteista puhetta tarkkaamalla.

Veikko Ruoppila.